

10

**Millî Mücadele
Döneminde
Hakkâri**

**Hakkâri
During
the National Struggle**

Haluk Selvi

Millî Mücadele Döneminde Hakkâri

*Haluk Selvi**

Özet

19. yüzyılın ilk yarısına kadar Van Eyaleti içinde bir sancak durumunda kalan Hakkâri, genellikle bu eyalete bağlı bir "hükûmet" statüsünde sayılmıştır. 1876'da kısa bir süre vilayet merkezi haline getirilmiş, 1888'de yeniden Van Vilayeti'ne bir sancak merkezi olarak bağlanmıştır. 1914 yılında Hakkâri Sancağı'nın merkez kazası Başkale'dir. Diğer kazalar, Çölemerik (Hakkâri), Mahmudi (Özalp), Şemdinân (Şemdinli), Gevar (Yüksekova) ve Hoşâb (Güzelsu)'dur. Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan Rus işgali ve bu bölgede takip ettikleri etnik politikalar, İngilizlerin savaş sonrası İran, Irak ve Musul politikaları, Cumhuriyet yönetimine karşı Nesturi ayaklanmaları; Hakkâri ve çevresinin insan, ticaret ve üretim açısından zayıflamasına sebep olmuştur. Bölgenin coğrafi ve iktisadi durumu sebebiyle Hakkâri'ye uzun süre idareci atanamamış, atanmaları da görevde tutmak mümkün olmamıştır. On yıllık süre içerisinde (1914-1924) yaşanan siyasi ve askerî gelişmeler sebebiyle Hakkâri'nin etnik yapısında da önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu çalışma, merkezde Millî Mücadele yılları olmak üzere, Hakkâri'de yaşanan olayları arşiv belgeleri ve konu ile ilgili yapılmış olan çalışmalar çerçevesinde bir bütün olarak ele alıp değerlendirmeyi hedeflemiştir.

Anahtar Kelimeler

Millî Mücadele, Doğu Anadolu, Hakkâri, Nesturi, İngiltere

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, hselvi[at]sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3669-8378.

Hakkâri During the National Struggle

Abstract

Hakkâri, which remained as a district within the Van Province until the first half of the 19th century, was generally considered as a "government" status attached to this province. It was briefly made a provincial center in 1876, and attached to the Van Province as a district center in 1881. Başkale district was the center of Hakkâri Province in 1914. Other districts are Çölemerik (Hakkâri), Mahmudi (Özalp), Şemdinân (Şemdinli), Gevar (Yüksekova) and Hoşâb (Güzelsu). The Russian occupation during the First World War and the ethnic policies they pursued in this region, the postwar Iran, Iraq and Mosul policies of the British, Nestorian uprisings against the Republican administration; caused weaknesses in human, commercial and production aspects of Hakkâri and its surroundings. Due to the geographical and economic situation of the region, administrators could not be appointed to Hakkâri for a long time, and those appointed could not be kept in office. Important changes have also been observed in the ethnic structure of Hakkâri due to the political and military developments that occurred within a ten-year period (1914-1924). This study aims to evaluate the events that took place in Hakkâri, especially during the years of the War of Independence, within the framework of archival documents and studies on the subject as a whole.

Keywords

National Struggle, Eastern Anatolia, Hakkâri, Nestorian, England

1. Giriş

Hakkâri, Dicle Nehri'nin kollarından olan Zap Suyu'nun (Büyük Zap) sağ kıyısında, deniz seviyesinden 1.650 m. yükseklikte, Türkiye'de ulaşımın en zor olduğu bölgelerden birinde kurulmuştur. Hakkâri, tabii koridor hizmeti gören vadiler ve geçitlerle çevreye bağlanan yolların kesiştiği noktada yer alır. Bu da eskiden beri bölgeyi bir idarî birimin merkezi haline getirmiştir. 19. yüzyılda Hakkâri genellikle Van ile irtibatlıydı, Gevar ve Çölemerik kazalarının Van Sancağı ile arasındaki mesafe 36 saattir. Fakat hem İran hem de Musul ile sınır oluşturması Hakkâri halkının bu bölgelerle de irtibatını sürekli kılıyordu. Hakkâri, Batum-Erivan-Van-Musul-Bağdat yolu üzerinde bulunmaktaydı ve bu yol aynı zamanda güney ile kuzey arasındaki önemli bir ticaret yoluydu. Hakkâri halkı bu güzergâhları uzun yıllar kullandı. Bu güzergâhlar, aşiretlerin hem akrabalık ilişkilerini devam ettirmesinde hem de ticaretin yapılmasında kolaylık sağladı.¹

Bugün Hakkâri olarak tanınan şehrin eski adı Çölemerik'tir. Günümüzde Hakkâri ili kuzeyden Van, batıdan Şırnak illeriyle kuşatılmıştır. Merkez ilçeden başka Çukurca, Şemdinli, Yüksekova ve Derecik ilçeleri vardır. Yüksek dağlar ve derin vadilerle çevrilmiş, bir sınır vilayeti olan Hakkâri, senenin yedi ayı mahsur ve karlarla kaplıdır, halk yazın yaylalara göçmekte, kışın ise dört ay kadar köylerinde oturmaktadır. Genel itibarıyla eğitim ve sağlık hizmetleri yetersiz olup en önemli geçim kaynağı hayvancılıktır. Ayrıca halk, yarı göçebe zümrelerden oluşan aşiret ruhunu yaşatmaktadır. 19. yüzyılın ilk yarısına kadar Van eyaleti içinde bir sancak durumunda kalmış, genellikle bu eyalete bağlı bir "hükûmet" statüsünde sayılmıştır. Bu yüzyılın ikinci yarısında eyalet sisteminden büyük vilayet sistemine geçilirken kurulan Erzurum Vilayeti içinde Van Sancağı'na bağlı olan Çölemerik (Hakkâri) 1876'da kısa bir süre vilayet merkezi haline getirilmiş, 1888'de yeniden Van Vilayeti'ne bir sancak merkezi olarak bağlanmıştır. 1908 yılı başlarında yine Van Vilayeti içinde bir sancak merkeziydi. Hakkâri, bir ara Van Vilayeti'ne kaza merkezi olarak bağlandıysa da 4 Ocak 1936'da aynı isimli ilin merkezi olmuştur.²

İdari açıdan dönemlere göre değişiklikler göstermiş olan bölge, nüfus açısından da çeşitlilik göstermektedir. 1881 nüfus sayımına göre Van Vilayeti'ne bağlı Hakkâri Kazası, 4.830 Müslüman, 1.066 Hıristiyan olmak üzere toplam 5.896 nüfustan ibarettir. 1891 yılı kayıtlarına göre sancakta yaşayan toplam nüfusun %60'ı Müslüman ve %40'ı diğer dinlere mensuptur. Diğer dinler içinde sayıca fazla olan Nesturiler³ daha çok Çal Kazası

¹ Özden Özgen, " Hakkâri Vilayetinin Sosyo-İktisadi ve Siyasi Yapısı (1923-1960)", Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uşak: 2016, s. 279-280.

² TDV İslâm Ansiklopedisi, Metin Tuncel, İstanbul: 1997, " Hakkâri" maddesi.

³ Osmanlı döneminde Nesturi Patriği, Hakkâri'ye 20 km. uzaklıktaki Konak'ta yaşamaktaydı. Nesturiler, Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf devletleri safında yer aldılar. 1915 yılının Mayıs ayında Nesturilerden büyük bir kuvvet, Ruslara katılmak üzere Urmiye'ye gitmişlerdi. 1915 Nisan ayında Van'da başlayan Ermeni isyanı yüzünden Osmanlı yönetimi zor anlar yaşarken Hakkâri'deki Nesturiler de isyanı başlatmışlardı. Savaş yüzünden nüfuslarının üçte birini kaybeden Nesturiler, sonrasında topraklarını

(31.960), Çölemerik Kazası (15.000) ve Oramar Kazası'nda (11.044) bulunmakta iken; Yahudiler, Gevar ve Şemdinan kazalarında yaşamaktaydılar. Sancaktaki Nesturilerin Birinci Dünya Savaşı yıllarında, İran'a ve Irak'a göç etmesi yöredeki nüfus dengelerini değiştirmiştir. Aynı dönemde Çal Kazası'nın nüfusu 1.000 Müslüman, 200 Yahudi olmak üzere toplam 1.200 kişidir.⁴

1914 yılında Hakkâri Sancağı merkez kazası Başkale'dir. Diğer kazalar, Çölemerik (Hakkâri), Mahmudi (Özalp), Şemdinân (Şemdinli), Gevar (Yüksekova) ve Hoşâb (Güzelsu)'dır. Aynı yıl yapılan nüfus sayımında bu kazalardaki nüfus durumu şöyledir:⁵

Kaza Adı	İslam	Rum	Ermeni	Musevi	Nesturî	Keldani	Yezidi	Toplam
Başkale	21.848	1	3.461	836	1.534	0	0	27.680
Çölemerik	7.450	0	296	0	1.258	0	0	9.004
Mahmudi	10.230	0	528	0	0	835	1.366	12.959
Şemdinân	9.873	0	0	234	1.594	0	0	11.701
Gevar	12.771	0	959	273	2.878	0	0	16.881
Hoşâb	7.691	0	1.015	0	0	0	0	8.706
Toplam	69.863	1	6.259	1.343	7.264	835	1.366	86.931

1914 sayımında doğu vilayetlerinin bir kısmında konargöçer olan aşiretler ve bölgenin dağlık kısımlarında yerleşik olan Kürtler ile Hakkâri Sancağı dâhilinde aşiret halinde yaşayan bir kısım Nesturiler tahrir ve tescil olunamadığından, her yıl düzenli olarak yapılan istatistiklerin dışında kalmışlardır. Bu durumda olan nüfusun daha çok Van (Van, Hakkâri), Bitlis (Bitlis, Muş, Siirt, Bingöl), Diyarbakır (Diyarbakır, Mardin, Siverek, Maden) ve Mamuratülaziz (Elazığ, Malatya, Tunceli) vilayetlerinde olduğu görülmektedir.⁶

19. yüzyılın sonlarında Van Vilayeti'ne tâbi Hakkâri Sancağı'nın merkezi olan Çölemerik'in 300 ev, yirmi dükkâna sahip olduğu, yetmiş beş öğrencinin devam ettiği bir rüştiye mektebi bulunduğu bilinmektedir. Aynı yıllarda Çölemerik Kazası'nın nüfusu 4.600 civarındaydı. 1927 nüfus sayımında Hakkâri Kazası'nın nüfusu 25.016 kişi olarak tespit edilmiştir. Kaza merkezi olan Hakkâri, Cumhuriyet'in başlarında bir il merkezi

terk ederek Irak'taki İngilizlere sığınmışlardır. (Orhan Sakin, *Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu*, İstanbul: Ekim Yayınları, 2008, s. 126)

⁴ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s. 382-385; Faruk Alaeddinoğlu, "Hakkâri'de Nüfus ve Yerleşme", *Hakkâri*, Editör: Mehmet Top, Hakkâri: Hakkâri Valiliği Yayınları, 2010, s. 91-92; Beyda Sadıkoğlu, "Hakkâri İlinin Beşerî ve Ekonomik Coğrafyası", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: 2021, s. 240-241.

⁵ Sakin, *Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu*, s. 229-230.

⁶ Sakin, *Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu*, s. 168.

olmasına rağmen nüfusu 1.000 kişiyi bulmuyordu, 1927 sayımında sadece 801 nüfusu vardı ve 1945 sayımına kadar da 2.000'i aşamadı. Bu nüfus miktarları, Hakkâri'nin 1892'deki şehre göre çok gerilemiş bir köy görünümünde olduğunu göstermektedir.⁷

Sancak halkının geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Millî Mücadele yıllarında tarım ve hayvancılık daha çok İran hududuna yakın Yüksekova tarafında yapılmaktaydı. Şemdinli yöresinde meyve ve sebzeçilik, tütün ziraatı önemlidir. Arıcılık; Şemdinli, Yüksekova, Beytüşşebap ve Uludere'de önemli bir geçim kaynağıdır. Hakkâri'de endüstriden bahsedilecek bir şey yoktur, büyük önem taşıyan el dokumacılığı eski ve iptidai usullerle köylerde ve kaza merkezlerinde yapılmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi'nde esnaf, tüccar ve sanat erbabı açısından Hakkâri Vilayeti bölgede en zayıf durumda olanıdır. Hakkâri il merkezinde bakkallık ve bezirgânlık yapan tek kişi vardır, o da Siirtlidir. Herkes ihtiyacını Irak, İran, Musul ve Van'dan satın almaktadır. Terzi, kunduracı ihtiyacı da sadece Van'dan temin edilmektedir.⁸

19. yüzyılda Hakkâri'de adli teşkilatlanmada büyük boşluklar vardı. 1884 yılında Gevar ve Albak sancakları mahkemeleri kanun dairesinde henüz teşkil edilmemişti ve Hakkâri'de de istinaf mahkemesi yoktu. Hakkâri bidayet mahkemesine Van İstinaf Mahkemesi bakıyordu ve bu durum zorluklar ortaya çıkarıyordu. Hakkâri Vilayeti'nde adli teşkilatlanmada uzun yıllar eksiklik yaşandı. Aşiret yaşantısı içinde ileri gelenler ve aşiret reisleri idaresinde anlaşmazlıklarda bir nevi mahkemeler oluşturulsa da devlet hukukunu uygulayacak mahkemeler tam anlamıyla teşkilatlandırılmadı. Cumhuriyetin ilk yıllarında dahi Hakkâri Vilayeti'nde adli teşkilat yoktu. Hakkâri Vilayeti'nin tabi olduğu adli ihtisas mahkemeleri Van Vilayeti'nde bulunuyordu. 1945 yılında bile merkezde ağır ceza teşkilatı olmadığı için vatandaşlar Van'a 6-7 günde atla gidiyorlardı. Ağır cezalı işlerde kışın sekiz ayında Hakkâri'den veya ilçelerinden Van'a sanık ve tanık sıfatı ile gitmek ölümü göze almak kadar güçtü. Bu eksiklik Hakkâri'de 1951 yılında ağır ceza mahkemesi kurulmasıyla son bulacaktı.⁹ Savaş ve mütareke döneminde memleketin genelinde zaten asayişsizlikler söz konusuydu ve adliye teşkilatındaki bu boşluk, suç ve ceza ilişkisi içinde asayişsizliği de artırıyordu.

Hakkâri'de sağlık teşkilatı ele aldığımız dönem boyunca tam anlamıyla teşekkül etmemiştir. Hastane ve doktor bulunmaması dışında seyyar ve sabit sağlık memurlarının bulunmaması da durumu son derece güçleştirmiştir. Bu yüzden halkın ve memurların sıhhi durumları tehlike içinde olmuştur. Salgın hastalıkların meydana gelmesinde müdahale edecek bir teşkilat olmamasından dolayı bunların önlenmesine imkân bulunamamıştır. Halk uyuzdan son derece mustarıptır, sıtma da çok fazla tahribat yapmıştır. İlaçsızlık ve doktorsuzluk ilin en büyük dertlerinin başında gelmektedir.¹⁰

⁷ Tuncel, "Hakkâri", s. 205-207.

⁸ Özgen, "Hakkâri Vilayetinin Sosyo-İktisadi ve Siyasi Yapısı (1923-1960)", s. 335-336.

⁹ Özgen, "Hakkâri Vilayetinin Sosyo-İktisadi ve Siyasi Yapısı (1923-1960)", s. 200-201.

¹⁰ Özden Özgen, "Cumhuriyet Döneminde Hakkâri'de Sağlık (1923-1960)", *AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, IV/1 (2018), s. 37-55.

Sağlıkla ilgili gelişmelerin eğitime bağlı olduğu bir gerçektir. Hakkâri'de eğitim açısından durum sağlıktan farklı değildi. 1901 yılı Maarif Salnamesine göre Hakkâri'de 11 iptidai mektep varken 1902, 1903 ve 1905 yılı Maarif Salnamelerinde iptidai mektep sayısı 22'ye çıkmıştır. 1905 yılında Van Vilayeti'nin 5 kazasında, Hakkâri Sancağı'nın ise 3 kazasında rüştiye mektebi olduğunu görüyoruz: Çölemerik, Albak, Gevar. 1905 yılında Hakkâri Sancağı'nda Albak ve Çölemerik'te birer tane olmak üzere iki medrese bulunmaktadır. Erken Cumhuriyet döneminde eğitim düzeyi bakımından Hakkâri iller arası gelişmişlik sıralamasında en sonlarda yer almıştır. Cumhuriyet döneminin ilk eğitim kurumu olan ilkokul 1925'te, ilk ortaokul 1945'te, ilk lise 1957'de, ilk Akşam Kız Sanat Okulu ise 1964'te hizmete girmiştir. Bölgede gayrimüslim okullarının daha yaygın olduğu görülmektedir. 1900 yılında Hakkâri Sancağı'nın Albak Kazası'nda Katoliklere ait bir iptidai mektep vardır. Musevilere ait olan tek bir iptidai okul ise Hakkâri'dedir. 1907 yılında Hakkâri Sancağı'nın Gevar Kazası'nın merkezi Dize kasabasının çoğunluğu Nesturî idi. Burada bir adet rüştiye bulunmaktaydı ve bu okuldan Nesturîler faydalanıyordu. Hakkâri Sancağı'nın dahilinde bulunan Şemdinan Kazası'nda ise seksen çocuk mevcudu olan bir rüştiye bulunmaktaydı. Gayrimüslimlerin eğitiminde Hakkâri'de bulunan misyoner okullarının da katkısı vardı. Misyonerler kendi okullarının açılmasına gayret gösterirken gayrimüslimlerin okullarının açılmasında da öncülük ediyorlardı. 1887 yılında iki İngiliz öğretmen Nesturîlerin kendilerine ait okulun inşasının yerinin belirlenmesi için Çölemerik'e gelmiş ve Maarif Nezareti iki İngiliz öğretmene yardımcı olmuştu. Nesturî ruhanisi Marşimon namına Hakkâri'de 19 okul açılmıştı. 1905 yılında Hakkâri Sancağı Çölemerik Kazası'nda İngiliz Bravdon iptidai derecesinde beş okul, Amerikan vatandaşı Mc Dowell, biri rüştiye, dördü iptidai derecesinde olmak üzere beş misyoner okulunu Nesturîlerin yoğunlukta olduğu Çölemerik Kazası'nda hükûmetin izni olmadan açmışlardı.¹¹

Cumhuriyet'ten önce ildeki en önemli eğitim kurumları, Hakkâri Beyleri döneminde inşa edilen Zeynel Bey Medresesi ve Meydan Medresesi idi. 1900'de bu medresede bir müderris gözetiminde 15 talebe eğitim görmekteydi. Bunun yanında, 19. yüzyılda bölgenin önemli siyasi ve dini öncüleri arasında yer alan, Şemdinli Nehri (Bağlar) Köyü'nde yaşayan şeyhlerin kurdukları medrese, sancakta öne çıkan eğitim merkezlerinden biridir. Seyyid Abdullah'ın Nehri'de kurduğu medresede hem ilim ve tedrisat hem de tasavvuf hizmetleri yürütülmüştür.¹²

Bölgenin gerilemesinde en önemli etken Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan süreç olmuştur. Rus işgali, Rusların bu bölgede takip ettiği etnik politikalar, peşinden İngilizlerin savaş sonrası İran, Irak ve Musul politikaları, Cumhuriyet yönetimine karşı ayaklanmalar; Hakkâri ve çevresinin insan, ticaret ve üretim açısından zayıflamasına sebep olmuştur.

¹¹ Özden Özgen, "Cumhuriyet Öncesi Hakkâri'de Eğitim", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, X/23 (Mart 2018), s. 27-47.

¹² Beyda Sadıkoğlu, Mesut Doğan, "Hakkâri İlinde Cumhuriyet'ten Günümüze Eğitim Fonksiyonunun Gelişimi", *Journal of Awareness*, V/3 (2020), s. 450.

2. Birinci Dünya Savaşı Sonunda Hakkâri’de İdari Yapılanma

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Van Vilayeti’ne bağlı olan Hakkâri Sancağı, Çölemerik, Gevar, Şemdinan, Mamüretü’r-Reşad, Muradiye, Beytüşşebap ve Hoşap kazalarından oluşmaktaydı. Bölge Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na girmesiyle birlikte açılan Doğu Cephesi içinde yer alıyordu. Ruslar 1915 yılından itibaren Hakkâri yöresindeki Nesturîler ve Ermenilerle birleşip Osmanlı şehirlerini yağmalayarak halka zarar vermeye başladılar. Doğu Cephesi, Karadeniz hattından Hakkâri’ye kadar olan uzunca bir hattı teşkil ediyordu. Hakkâri yöresindeki Nesturîler, patrikleri Marşimon önderliğinde Rus kuvvetlerinin yanında yer alınca Rusların bölge üzerindeki hâkimiyetleri hızlı bir şekilde kuruldu. 3 Aralık 1914’te Rus istilâsına uğrayan Hakkâri, bir hafta sonra tahliye edildiyse de 23 Mayıs 1915’te Ruslar tarafından tekrar işgal edildi. Savaş sırasında, Rus orduları Çölemerik, Nerva, Faraşin’e kadar gelip, Oramar’ı yaktılar, Amadiye ve Hirik’e kadar indiler. Bölgedeki Kürtlerin çoğu Zaho ve Revanduz üzerinden Dohuk, Musul ve Erbil taraflarına doğru çekildiler. Kış mevsiminde gerçekleşen bu çekiliş sırasında göç edenlerin dörtte üçü soğuktan ve hastalıktan öldü, sürüleri yok oldu. Rusya’da cereyan eden gelişmeler sebebiyle, 1917 yılının son aylarında bölgedeki otorite boşluğundan yararlanan Nesturî ve Ermeni kuvvetleri Kürt aşiretlerine saldırmaya başladılar. Giderek artan saldırılar üzerine Osmanlı Hükûmeti Irak’ta bulunan VI. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa’yı İran harekâtını yürütmekle görevlendirdi. Ali İhsan Paşa hızla kuzeye doğru ilerleyerek 22 Nisan 1918’de Hakkâri ve Van’a kadar olan sahayı kurtardı. Ali İhsan Paşa’nın Tebriz’e de girmesiyle korkan Nesturîler, Urmiye civarından, İngiliz işgalindeki İran’ın iç kesimlerine doğru, ağırlıklı olarak Hemedan’a göç ettiler. Bu sırada Hakkâri Mutasarrıfı Hilmi Bey’di. Ayrıca Hakkâri ve çevresi halkının hükûmete itaatinde Van Müftüsü Şeyh Masum Efendi mühim rol oynamıştı.¹³

Hakkâri’nin Şemdinan Kazası 1918 yılının Şubat ayında Ruslar tarafından tamamen tahliye edilmişti. Bölge Komutanlığı ahalinin ve memurların yerlerine sevkleri için harekete geçmiş, halkın iâşe ve iskânı işiyle ilgilenmek üzere acilen Hakkâri Mutasarrıflığı’na uygun bir kişinin tayin edilmesi Musul Valisi Memduh Bey tarafından Dahiliye Nezareti’nden talep edilmişti.¹⁴ Nisan ayının ilk haftasında Pervari’ye gelerek bölgedeki durumu teftiş eden Van Valisi Haydar Bey¹⁵, Hakkâri’nin tamamen istirdadıyla

¹³ BOA. ŞD. 3155/31; BCA. 30-10-0-0/132-952-18; *Musul Kerkük Sorunu ve Kürdistan’ın Paylaşımı*, İstanbul: MED Yayınları, 1991, s. 110.

¹⁴ BOA. DH. ŞFR. 578/46.

¹⁵ BOA. DH. İ. UM. EK. 47/17; Millî Mücadele döneminin önemli devlet adamlarından biri olan Haydar (Vaner) Bey, 1889-1907 yılları arasında sırasıyla Hakkâri Sancağı’nın merkez kazası olan Çölemerik Kazası Kaymakamlığı, Gevar Kazası Kaymakamlığı ve Şatak (Çatak) Kazası Kaymakamlığı görevlerinde bulunmuştur. Haydar Bey, memuriyet hayatının ilk 8 yılını Hakkâri ve çevresinde geçirmiş, 1915’ten itibaren Musul, Bitlis ve Diyarbakır valiliklerinde bulunmuş ve 17 Mart 1918 tarihinde de Van Valiliği’ne tayin edilmiştir. Van Valiliği sırasında Van’ın Ermeni işgalinden kurtarılması, yeniden inşa ve imarı, İngilizlerin bölgedeki Ermeni, Nesturî ve Kürtleri kullanarak emellerine engel olunması gibi önemli vazifeler yürüten Haydar Bey’in en önemli özelliği ise bölgenin yıllardır beklediği “müşfik vali” portresini çizmesiydi. Haydar Bey ayrıca Mayıs 1919’dan itibaren Anadolu’da Mustafa Kemal Paşa etrafında şekillenen Millî Mücadele’ye tam destek vermişti. (Mustafa Sarı, “Haydar (Vaner) Bey’in I. Meclis’teki Faaliyetleri”, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, V/TBMM’nin 100. Yılı Özel Sayısı (2020), s. 76).

bilhassa Şemdinan ile muhabere imkânının teminine kadar Musul tarafından idaresine devam edilmesini uygun görmüştü.¹⁶

İşgalden kurtarılmış Van mülhakatındaki kaza ve köylerde hükûmete ait binalar, karakollar, evler Ermeniler tarafından yakıldığından sivil ve askerî daireler ve ahali Ermenilerin mamur olup iyi korunmuş hanelerine yerleşmişlerdi. Mütarekeden sonra Ermenilerin dönüşlerinde hanelerinin iadesi emir gereği olduğundan Van ve kazalarıyla Hakkâri Sancağı merkezinde birer hükûmet konağı inşa edilmek üzere gerekli ödenek bütçeye konulmuştu. Ancak paranın gelmesi bir seneyi bulacaktı.¹⁷

Savaş sebebiyle Hakkâri muhacirlerinin bir kısmı Konya'ya yerleşmiş, 1918 yılı Haziran ayında Konya'daki Hakkâri mültecilerinden İbrahim Hakkı oğlu Abdurrahman'a tahsis edilen bin iki yüz kuruş ödenmişti.¹⁸ 1920 yılında hala Konya ve çevresinde ikamete devam eden Hakkâri muhacirleri hükûmetten yardım almaya devam ediyorlardı.¹⁹ Muhacirlerin evlerine dönmeleri Millî Mücadele boyunca devam edecekti.

14 Nisan 1918'de Hakkâri Mutasarrıflığı'na daha önce Dersim Mutasarrıflığı yapmış olan Ziya Bey tayin edildi.²⁰ 22 Ocak 1919'da Van Valisi Haydar Bey'den Dahiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafta, Hakkâri Mutasarrıfı Ziya Bey'in gayrikanuni ahvalinden dolayı işten el çektirilerek muhakeme altına alınması veya livadan aldırılması talebi ile Adilceviz ve Saray kaymakamları hakkında yapılacak olan tahkikat neticesinin arz edileceği bildirilmişti.²¹ Ziya Bey hakkında tahkikat yapması için Hoşab Kaymakamı Hakkâri Mutasarrıflık Vekâletinde görevlendirildi. 1 Şubat 1919'da Hakkâri Mutasarrıfı Ziya Bey para yolsuzluğu ve hayvan alım satım işleriyle uğraştığından işten el çektirilmiş, yerine Vilayet Mektupçusu Mustafa Vasfi Bey vekâleten tayin edilmişti.²² 20 Mart 1919'da Hakkâri Mutasarrıflığı'na, eski Gümüşhane Mutasarrıfı Rüştü Bey tayin edildi. Rüştü Bey tayininin üzerinden dört ay geçmesine rağmen görevine başlamamıştı. Sürenin uzaması üzerine Haydar Bey Dahiliye Nezareti'ne yazarak mutasarrıfın hala gelmediğini, liva işlerinin bu kadar uzun süre vekaletle idare edilemeyeceğini, gelmeyecekse yerine başka birinin tayinini istiyordu. Bu sırada Van Vilayeti'nde on dört kaymakamlık boştu ve asayişin temini için jandarmaya ihtiyaç vardı.²³ Vali Haydar Bey 19 Ağustos 1919'da Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği şifrede, " Hakkâri kesb-i ehemmiyet ediyor, bundan sonra vekâletle idaresi mümkün değildir, Rüştü Bey'den başkasının tayini, vekil Vasfi'nin asaleten tasdikini" talep ediyordu.²⁴

¹⁶ BOA. DH. İ. UM. 20/12.

¹⁷ BOA. DH. ŞFR. 603/89.

¹⁸ BCA. 272-0-0-74/66-28-10.

¹⁹ BCA. 30-18-1-1/1-13-8.

²⁰ BOA. BEO. 4511/338295.

²¹ BOA. DH. ŞFR. 611/78.

²² BOA. DH. ŞFR. 613/5; BEO. 4557/341736.

²³ BOA. DH. ŞFR. 628/55.

²⁴ BOA. DH. ŞFR. 643/65.

1919 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında İngiliz ve Nesturî planlarından dolayı Hakkâri ve çevresi önem arz etmeye başlamıştı. Bu yüzden Dahiliye Nezareti'ni uyararak Haydar Bey bu bölgeye muktedir bir mutasarrıfın tayinini sık sık dile getiriyordu.²⁵ 11 Eylül 1919'da Van Vali Vekili Necib Bey de Dahiliye Nezareti'nden, Hakkâri Mutasarrıfı Vekili Rüştü Bey'in başka bir yere tayinini, Hakkâri Mutasarrıflığı'na Mektupçu Vasfi ve mektupçuluğa da mümeyyiz Nazmi beylerin tayinini talep edecekti.²⁶ 21 Aralık 1919 tarihli irade-i seniyye ile Rüştü Bey azledilerek Malatya eski Mutasarrıfı Faik Bey Hakkâri Mutasarrıflığı'na atandı.²⁷ Bazı sağlık problemleri yaşayan Rüştü Bey 1920 Şubat ayında vefat edecekti.²⁸ Faik Bey daha göreve başlamadan 31 Ocak 1920'de Lazistan Mutasarrıfı İsmail Enver Bey ile becayiş yapacaktı.²⁹ 12 Şubat 1920'de Van Valisi Mithat Bey Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği şifrede, Hakkâri Livası'nın kazalarının hiçbirinde kaymakam olmadığını, bunlardan Şemdinan, Çölemerik ve Gevar kazaları hudutta bulunmasından dolayı buralara kabiliyetli kaymakamların atanması için maaşlarının artırılarak birinci sınıf kaymakamların bir an evvel gönderilmesini talep ediyordu.³⁰ 1922 Haziran ve Temmuz aylarında bölgede bir teftiş gezisi yapan Van Mebusu Haydar Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir raporda, Van ve Hakkâri mülki amirleri hakkındaki görüşlerini paylaşmaktaydı. Haydar Bey Mustafa Kemal Paşa'ya, hâlihazırdaki Van Valisi Kadri Bey'in kabiliyetinin ve şehirdeki iktidarının yeterli olmadığını ifade etmiş, onun yerine Bitlis valisinin atanmasını teklif etmişti. Haydar Bey Van valisinin dışında Hakkâri Mutasarrıfı Munip Bey'in de namuskâr biri olmasına rağmen mutasarrıflık işlerini kaldırabilecek biri olmadığı görüşündeydi. Haydar Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya Hakkâri Mutasarrıflığı için Maden Mutasarrıfı Aziz Bey'i önermiş, ayrıca Van'da bir büro kurularak bölge hakkındaki bilgilerin bu büroda toplanmasını ve gelecek memurların da bu büroda toplanacak bilgileri kullanması gerektiğini belirtmişti.³¹

²⁵ Vali Haydar'dan Dahiliye Nezareti'ne 19 Ağustos 1919 tarihli şifre, "İngiliz konsolosunun Ermeni ve Nesturîler hakkındaki ricasını Simko kabul etti, Hakkâri'nin önemi daha da artmıştır, bu yüzden Hakkâri'ye hemen bir mutasarrıf atanmalıdır. Adilcevaz, Reşadiye ve Hoşab kaymakamları merkeze vasil olmuşlardır." (BOA. DH. ŞFR. 642/87)

²⁶ BOA. DH. ŞFR. 646/43.

²⁷ BOA. İ. DÜİT 43/34; BEO. 4606/345447.

²⁸ BOA. BEO. 4560/341961; 4617/346232 DH. ŞFR. 637/70; 97/38.

²⁹ BOA. İ. DÜİT. 43/39; BEO. 4614/346009.

³⁰ BOA. DH. ŞFR. 658/137.

³¹ Van Valisi Haydar Bey'den 28 Temmuz 1919'da Dahiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafta, "Bin bir yoklukla mücadele eden doğu vilayetlerinden Van'da 200 yataklı bir hastane açmaya muvaffak olduk. Hilal-i Ahmer destek verdi. Ancak açılan hastane ödeneği eksik kalıyor. Hakkâri mutasarrıfı ile kaymakamlar yetersiz, ümitsiz, dua ile iş yapıyorlar. Van'ı kurtarmak için elimizden geleni yaptık ancak şimdiki durum daha zor görünüyor" diyordu. (BOA. DH. ŞFR. 639/67; Sarı, "Haydar (Vaner) Bey'in I. Meclis'teki Faaliyetleri", s. 94)

1918 Temmuz'unda Hakkâri Tahrirat Müdüriyetine Çölemerik Kaymakamlığı'ndan alınmış olan Tefvik Efendi'nin denenmek üzere tayini uygun bulunmuştu.³² 1919 yılı Haziran'ında da Hakkâri Sancağı Kadılığına, Gümüşhane Sancağı Kadısı Ali Fikri Efendi tayin edilecekti.³³

Hakkâri ve çevresine atanacak uygun mülki idareci bulunamazken, atanmış olanlar da maddi imkânsızlıklar içerisindeydiler. 18 Mart 1921'de Heyet-i Vekile'ye müracaat eden Dahiliye Vekili, Hakkâri Jandarma Taburu personelinin bir yıldır maaş alamadığını ve bu sebeple İran sınırını geçen personelin silahlarını burada satarak maişetlerini karşıladığını, 20 bin liralık bir ödeneğin hemen Hakkâri'ye gönderilmesini istiyordu.³⁴ Dahiliye Vekili 6 Eylül 1921'de İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'ne gönderdiği yazıda, devlet memurlarının şark bölgelerinde sekiz-dokuz ve diğer mahallerde dört-beş aydır maaş alamadıklarını, bu halin memleketin asayişi ve idaresi açısından birçok mahzurları olduğunu yazınca bunlara iki aylıkları ödendi. Ancak bu halin devam etmesinden dolayı Hükûmete her gün birçok müracaat yapılmaktaydı. Erzurum'daki jandarmalar silahlarını satmakta, Erzincan'daki memurlar perişan halde ortalıklarda dolaşmakta, jandarma suçluyu takip etmemekteydi. Bu hal biraz daha devam ederse Şark bölgelerinde idare şirazesinin büsbütün bozulacağı ve Hükûmet faaliyetinin muattal kalacağı, bu durumda da idari işlerin ıslahı için malen beş-on misli fedakârlık gerektireceğinden memurların acilen birkaç maaşlarının ödenmesi isteniyordu. Buna TBMM İcra Vekilleri Riyaseti'nden verilen 19 Aralık 1921 tarihli cevapta, Doğu illerindeki jandarma maaşları ile Van, Bitlis, Erzincan, Muş ve Hakkâri sandık açıklarına, memurların birikmiş maaşları, ayrıca iskânları için de Maliye Vekâleti'nden para yardımında bulunulacağı bildirilmişti.³⁵

Hakkâri ve çevresi, güney bölgesindeki İngiliz faaliyetlerinden dolayı, stratejik açıdan her geçen gün Ankara için daha önemli hale geliyordu. 25 Aralık 1920'de Dahiliye Vekâleti, Hakkâri Sancağı'nın bağlı bulunduğu vilayete göre ayrı bir kıta ve muhitten ibaret olduğundan müstakil hale getirilmesini tabii ve zaruri görmüştü. Bu durum mülhak livaların tedricen müstakil hale getirilmesi konusunda takip edilen esasa da uygundu. Bu konuda İcra Vekilleri Heyeti kararı 18 Ocak 1921'de çıktı, böylece Hakkâri Sancağı müstakil olarak idare edilmeye başlandı.³⁶ 21 Ekim 1922'de Başkale ve Hoşab kazalarının Van Sancağı'na bağlanması ile Hakkâri Sancağı merkezinin Çölemerik ve Çölemerik Kazası merkezinin Başkale'ye nakli hakkında karar alındı.³⁷ Hakkâri Sancağı'nın vilayet olarak yapılandırılması ya da merkez kazalarının seçiminin

³² BOA. DH. ŞFR. 288/117.

³³ BOA. BEO. 4581/343554.

³⁴ BCA. 30-10-0-0/125-891-4.

³⁵ BCA. 30-10-0-0/131-943-3.

³⁶ BCA. 30-10-0-0/66-439-10.

³⁷ BCA. 30-18-1-1/5-32-10.

temelinde öncelikli olarak ayaklanmalar ve asayiş sorunları yatmaktaydı. Hakkâri'nin güneyinde bulunan Şemdinli ile İmadiye kazalarının da Hakkâri'ye ya da Musul Sancağı'na bağlı olmaları için yapılan düzenlemelerde ulaşım sorunu ve aşiretlerin çıkardığı olaylar birinci öncelikli hususlar olmuştur.

Cumhuriyet ilan edildiğinde Türkiye'de 77 vilayet bulunuyordu. Bu vilayetlerden 10 tanesi mülhak vilayet durumundaydı. Yani bir başka vilayete bağlı bir şekilde teşkilatlandırılmıştı. Bu mülhak vilayetler ise Mersin, Cebelibereket, Kozan, Gelibolu, Tekirdağ, Kırkkilise, Ergani, Üsküdar, Beyoğlu ve Hakkâri idi. Hakkâri 3-4 bin nüfusu ve 19 bin lirayı geçmeyen geliriyle Van Vilayeti'ne bağlı olarak idare ediliyordu. Van Vilayeti'ne bağlı olan fakat vilayet olarak görülen Hakkâri 8 Mart 1924 tarihinde müstakil vilayet oldu. Hakkâri, güneyde geniş bir alan boyunca Irak, doğuda İran sınırına uzanan ve bu memleketler topraklarından tabii hudutlarla ayrılmış bulunan bir sınır ilimiz olmuştur. 1926 yılında Hakkâri Vilayeti; Çölemerik, Beytüşşebap, Gevar ve Şemdinan ilçelerinden müteşekkildi.³⁸

3. Hakkâri ve Şemdinli'de İngiliz Tehdidi

Mondros Mütarekesi imzalandığı zaman Osmanlı Devleti'nin sınırları güney bölgesinde Musul ve Süleymaniye'yi içine alarak İran hududunda sona eriyordu. Bu hududa, İngilizler tarafından Mütarekenin 7. ve 16. maddelerine dayanılarak müdahale edilmiş ve böylelikle ilk işgal 7 Kasım 1918'de başlamıştı. VI. Ordu Komutanı Ali İhsan (Sabis) Paşa, Musul Vilayeti'nin Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmasını bir türlü kabullenemiyor, bu vilayetin nüfus ve ahalsinin Türk olduğu hakkında Harbiye Nezareti'ne raporlar yazıyordu.³⁹ Paşa, İngilizlerin bölgedeki politikalarına karşı bir taraftan silah ve cephaneleri Diyarbakır, Ergani, Elazığ ve Malatya'ya sevk ettirirken diğer taraftan da Türk, Kürt ve Araplardan gönüllü milis kuvvetleri kurarak her şehir ve kasaba için özel muhafızlar vücuda getirmeye çalışıyor, İngilizlerin Kürdistan politikaları hakkındaki görüşlerini ve çözüm önerilerini İstanbul'a bildiriyordu. Buna göre; Irak'taki İngilizler Kürdistan istiklali için büyük gayret sarf ediyordu, Süleymaniyeli Şeyh Mahmud'un hakimiyeti altında "Müstakil Kürdistan" adı altında bir idare kuruluyor, bilhassa Amerikalılar tarafından himaye gören Nesturîlerin, Şemdinli, Gevar ve Hakkâri kesiminde muhtar bir idare kurmalarının da planları yapılıyor, her iki devlet tarafından himaye gören ve esasen teşekkül etmiş bir Ermeni Hükûmeti hududu içinde İran'dan Çılga, Hoy, Dilman ve Osmanlı arazisinde Van, Bayezid, Adilcevaz, Malazgirt, Karakilise ve Kağızman havalisinin de dahil edileceğinin kuvvetle muhtemel olduğu görülüyordu. Ali İhsan Paşa, Musul Vilayeti'nde "esmekte olan Kürdistan rüzgârının" kendi bölgesi içindeki araziye nüfuz etmemesi için gayret gösteriyor, bu çalışmalarından dolayı İngilizlerin baskısı üzerine Osmanlı Hükûmeti tarafından görevinden alınarak İstanbul'a

³⁸ Dündar Alıkcı, "Hakkâri Tarihi", *Hakkâri*, Editör: Mehmet Top, Hakkâri: Hakkâri Valiliği Yayınları, 2010, s. 75-76.

³⁹ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi (1914-1918)*, III/2, Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, 2002, s. 625.

çağrılıyordu. Böylece İngilizler bölgede kendilerine karşı gelebilecek önemli bir ismi ortadan kaldırmış oluyorlardı. Ali İhsan Paşa'nın bu rolünü Van Valisi Haydar Bey ve Diyarbakır Valisi Ali Faik Bey yerine getirmeye çalışacaktı.⁴⁰ Kâzım (Karabekir) Paşa'ya göre de İngilizler Hakkâri çevresinde ve Irak'ta aşiretleri Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtarak kardeşi kardeşe kırdırma peşindeydiler ve bu amaçla Şemdinan ve Revandiz bölgesinde yoğun çalışıyorlardı.⁴¹

İngiltere, Irak'a yerleştikten sonra bu bölge ile ilgili üç alanda çalışma stratejisi tespit etti. Bunlardan ilki Musul Vilayeti, ikincisi Musul Vilayeti'nin kuzeyi yani Güneydoğu Anadolu ve üçüncüsü de İran topraklarıydı. Her üç bölge de Van ve Diyarbakır vilayetleri ve Hakkâri Sancağı ile komşuydu ve bu bölgedeki İngiliz politikaları Osmanlı Devleti için tehdit oluşturuyordu. Bu bölgede uygulanacak olan Ermeni politikaları da İngilizler açısından "Kürdistan Misyonu" içinde problemler oluşturuyordu. Bu bölgeyi de içine alan bazen İran ile de irtibata geçen Şemdinan Aşireti Reisi Seyyid Taha, İngilizlerin bölge politikaları açısından önemli bir isimdi.⁴²

Seyyid Taha, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Hükûmeti tarafından görevlendirilerek Hakkâri, Tebriz ve Rumiye havalisinde kalmış, esir düşmüş, firar ederek Musul taraflarında süvari alayı kurarak orduya yardım etmiş, Van Valiliği tarafından verilen diğer vazifeleri de yerine getirmişti.⁴³ Mütarekeden üç ay sonra bölgede dengeler değişmiş, Seyyid Taha İngilizlerden para ve cephane almış, kardeşi Seyyid Muslihiddin Şemdinan'a gelen İngiliz memurlarını iyi karşılamış, İngilizlerle Seyyid Taha arasında telgraf muhaberatı kurulmuş, Seyyid Taha'ya İngilizler tarafından bir hükûmet teşkili vaat edilmiştir. Bu durumu fark eden Van Valiliği, Seyyid Taha'ya destek vermeyen aşiret reislerine müdürlük vererek taltif etmiştir.⁴⁴ 9 Aralık 1919'de devlete sadakat gösteren Kaskallı Aşireti rüesasından Aşiret ihtiyat Süvari Kaymakamı Sadık, Müftü Sadık, Şadilli Aşireti Reisi Reşid, Hakkâri'nin Oramar Aşireti Reisi Şevağı, Tertib Aşireti Reisi Ahmed Paşa'nın torunu İbrahim, Cemaleddin Aşireti Reisi Maksud Beyzade'ye irade-i seniyye ile madalya verilmişti.⁴⁵

İngilizler, Musul Vilayeti'nin Kürtlerin yaşadığı dağlık bölgelerini doğrudan işgal etmenin ulaşım ve iletişim yetersizlikleri nedeniyle askerî açıdan riskli olduğunu değerlendiriyorlardı. Bu yüzden, ellerindeki deneyimli istihbarat uzmanlarını kullanarak bu bölgeleri dolaylı biçimde denetim altına almaya çalıştılar.⁴⁶ Toplanan bilgiler ışığında İngilizler, mukavemet görmeyeceklerini hissettikleri yerlere doğrudan doğruya sokulup

⁴⁰ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi (1914-1918)*, s. 626; Ali İhsan Sabis, *İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, C. V, İstanbul: 1993, s. 41, 47.

⁴¹ BOA. DH. KMS. 53/105.

⁴² M. S. Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)*, Rusça'dan Çeviren: Mehmet Demir, Ankara: Öz-Ge Yayınları, 1989, s. 38.

⁴³ BOA. DH. ŞFR. 621/27.

⁴⁴ BOA. DH. ŞFR. 635/27.

⁴⁵ BOA. İ. DUİT. 118/157.

⁴⁶ Mim Kemal Öke, *İngiliz Ajanı Binbaşı E. W. C. Noel'in "Kürdistan Misyonu" (1919)*, İstanbul: 1992, s. 26-27.

yerleşmekteydiler. Mukavemet göreceklerini anladıkları yerleri işgal için Kürtlerin menfaatine çalışmakta olduklarına dair aşiret şeyhlerini ve reislerini ikna ve tatmin ile iyi bir şekilde kabul edilmeleri için aracı aramaktaydılar. Şemdinan, Oramar ve Goyan'a nüfuz etmek için Şeyh Mahmud ve Bedirhani Ahmed Faik'i aracı olarak kullanıyorlardı.⁴⁷

Osmanlı Devleti, İngilizlerin Hakkâri ve Şemdinan'a bir taarruzda bulunmasından ve işgal bölgelerini genişletmelerinden endişe ediyordu. İngilizlerin Van hududunda işgal kuvvetleri yoktu, Hakkâri hududundaki İmadiye, Revanduz ve Zaho kazalarında siyasi hâkimleri vardı, İngiliz siyasi temsilcileri aşiretleri Osmanlı hükûmeti aleyhine ayaklandırmak için her türlü çalışmayı yapıyorlar, İran'da bulunan Şikak Aşireti'nin lideri Simko'yu (İsmail Ağa) Osmanlı Devleti'ne saldırtmak için kandırmaya çalışıyorlardı. İngilizlerin gerçek niyeti, bunlar Osmanlı Devleti ile uğraşırken Nesturî ve Ermenileri istediği yerlere yerleştirerek bilahare Kürtleri bunların esaretine vermektir.⁴⁸

Seyyid Taha 11 Haziran 1919'da İngilizlerden 26.000 lira ve bir miktar tüfek ve cephaneye alarak Şemdinan'ın Nüşar köyüne ve biraderi Seyyid Muslihiddin de Şemdinan'ın merkezine gelmişti. Ayrıca Revandiz'den İngiliz memuru Peel ile bir telgraf memuru, bir Arap jandarması Şemdinan merkezindeki Seyyid Muslihiddin'in evine gelerek bir gece kaldıktan sonra dönmüşlerdi. Seyyid Taha, Kürt aşiret reislerine İngilizlere tabiiyeti için mazbata imzalatırmak istemiş fakat Oramar ve Rosteki aşiretleri teklifi reddetmişlerdi. Van Valisi Haydar Bey, bir daha İngiliz memuru gelir ve maiyetinde Arap rüesası getirirse jandarmanın zor kullanarak vilayet haricine çıkarılmaları için mutasarrıf ve kaymakama emir vermişti. İngiliz memurunun Şemdinan'a telgraf hattı çekmek için keşif yapmak maksadıyla geldiği ve Seyyid Muslihiddin'i Şemdinan'a kaymakam yapmak istediği anlaşılıyordu. Seyyid Muslihiddin, zahiren Osmanlı Devleti'ne itaat ve sadakat gösteriyordu.⁴⁹ Bir ay sonra Seyyid Taha, 1919 Temmuz ortalarında, Revandiz İngiliz Siyasi Hâkimi Koben ile birlikte Şemdinan'ın Lakseru köyüne geldi ve kaza kaymakamına Şemdinan'ın İngiltere'ye verildiğini, bu sebeple bütün memurlar ve jandarma ile Başkale'ye gitmesini tebliğ etti. Şemdinan Kaymakamı Mehmed Bey bu emr-i vaki karşısında hastalığını beyan ederek kazadan ayrılmamıştı.⁵⁰ Şemdinan ve Başkale'de telgraf hattı bulunmadığı için haberler ancak bir haftada Van'a gelebiliyordu. İstanbul

⁴⁷ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 31.

⁴⁸ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 63.

⁴⁹ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 6-1, 6-2.

⁵⁰ Revandiz İngiliz Siyasi Temsilcisi Peel, Seyyid Taha ile Şemdinan Kazası dahilinde Mazird köyüne gelerek Şemdinan Kazası kaymakamı Mehmet Efendi'ye Şemdinan ve havalisinin İngiliz himayesine verildiğini ve buradaki memurlarla Osmanlı asker ve jandarmasının hemen kazayı tahliye ederek Van'a gitmelerini teklif etmişlerdir. Bu teklife oradaki memurlar ret cevabı vermişler. Peel, Rumiye tarafına gitmiş ve avdetinde Şemdinan'ı tahliye etmelerini tekrar Şemdinan Jandarma zabıtine yazmıştır. Peel'in yazdığı mektupta şu cümleler de bulunmaktadır. "Mektubuma cevabınızı aldım. Son derece hayrette kaldım. Nasıl olur da siz resmi yalan söylüyorsunuz. Katiyen Mehmet Efendi Şemdinan Kaymakamı hasta değil, sizin orada bulunmanız icap etmez, son defa olarak size yazıyorum. Gidin... Ve illa nezaketten hariç size karşı harekette bulunmaya mecbur olacağım." İngilizler bu suretle her tarafta siyasi propagandada bulunmuşlar hükümet-i Osmaniye aleyhinde para ile isyan tertibine çalışmışlardır. Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, Yayına Hazırlayan: Ziver Öktem, İstanbul: 2008, s. 335-336.

Hükûmeti, İngilizlerin bu tavrı karşısında tereddütlü ve temkinliydi. Gecikmeleri düşünen Haydar Bey mesuliyeti üzerine alarak, Pervari'den 20 kişilik bir kuvveti Şemdinan'a gönderdi ve giden kuvvetlere, İngilizlere karşı silah kullanılmamasını ancak kazanın Seyyid Taha'nın kuvvetleri tarafından ele geçirilmesine karşı silahla karşılık verilmesini istedi. Bu arada Hakkâri Jandarma Tabur Komutanı da Şemdinan'a giderek durumu araştırmaya başlamıştı. Haydar Bey bu tavrıyla İngilizlerin Hakkâri planının önüne geçmiş oluyordu. Zira İngilizlerin mütareke boyunca en iyi yaptıkları şey blöftü ve Şemdinan'da aynı tehdit ve blöfte bulunmuşlardı.⁵¹

Haydar Bey, XIII. Kolordu Kumandanlığı'na müracaat ederek Şemdinan'a bir bölük nizamiye gönderilmesini istemiş ve bu kuvvetler oraya ulaşınca kadar mutasarrıf vekilinin Şemdinan'da kalmasını emretmişti. Harbiye Nezareti de gerekli olan kuvvetin acilen bölgeye gönderilmesini Kolordu Kumandanlığı'ndan istemişti. Bu talep doğrultusunda XIII. Kolordu Kumandanlığı, Van'a bir batarya top ile Şemdinan'a bir müfreze göndermişti.⁵² Haydar Bey, Şemdinan Kaymakamı'nın kazanın tahliye edilmesi konusunda kusurlu olduğunu düşünerek ve hastalığını belirterek görevden almış ve yerine 5 Ağustos'ta vekâleten Adilcevaz Kaymakamı'nı atamıştı.⁵³

Vali Haydar Bey Van'da bu tedbirleri alırken Dahiliye Nezareti'nin bu konuda ne yapacağı da belli değildi. Bu sebeple Vali, 15 Ağustos 1919 tarihinde Dahiliye Nezareti'ni Şemdinan konusunda uyararak, "Van nasıl Vilâyât-ı Sitte'nin kalbi ise, Şemdinan da Van'ın kapısı, temel taşıdır. Şemdinan'da gerekli tedbirler alınmazsa Van elden gider, Van düşman eline geçerse Bitlis ve Erzurum'a yol açılır, Sivas'a kadar çorap sökücü gibi hepsi gider. Bugün devlete sadık gibi duran ve İngiliz parası ile müstakil Kürdistan kurmaya hazır olan bütün aşiretlerin gözleri Van'a dikilmiştir. Van veya bir parçası elden giderse paraya ve kuvvete düşkün olan Kürtler derhal ayrılığa düşer" diyor, eğer Şemdinan'ın tahliyesi siyasi bir zorunluluk ise önce valilikten alınmasını istiyordu.⁵⁴ Alınan tedbirler ve yapılan ikazlar sonunda Şemdinan tahliye edilmemiş ve İngilizlerin Seyyid Taha'yı kullanarak gerçekleştirmek istedikleri emri vakinin önüne geçilmişti. İngilizler, Seyyid Taha planının uygulanamayacağını anlayınca ona verdikleri desteği çektiler, bunun üzerine Seyyid Taha, tekrar Osmanlı Devleti'ne yaklaştı ve 6 Ocak 1920'de Şemdinan'dan Sadaret'e çektiği telgrafta, iftiraya uğradığını, devlete yaptığı hizmetlerden dolayı taltif beklerken suçlandığını bildirip bağlılıklarının Halife tarafından kabulünü istedi.⁵⁵ Sadaret Makamı bu isteğe temkinli yaklaşmayı tercih edecektir.

⁵¹ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 61, 66; Bu konuda emrivaki, Kâzım (Karabekir) Paşa'nın emriyle bölgede bulunan XI. Fırka Kumandanı Cavit Bey'in faaliyetleri ile önlenmiştir. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, s. 88 ve 93.

⁵² BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 65; lef. 8.

⁵³ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 62, 64, 66-1, 69.

⁵⁴ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 70.

⁵⁵ BOA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 23.

Van Valisi Haydar Bey'in tavrı İngilizleri rahatsız etmişti ve bu yüzden, Millî Mücadele boyunca çok sık rastladığımız bir şekilde, görevden alınacaktı.⁵⁶ Haydar Bey'in yerine Van Valiliği'ne tayin edilen Kadri Bey, bölgede yaşanan olaylara Haydar Bey kadar vakıf değildi. Hakkâri bölgesinde yaşanan olaylardan dolayı çıkmaza girince, Vilayet İdare Meclisinde bu sıkıntıları müzakere etmiş ve idaresinden aciz kaldığı Şemdinan'ın İngilizlere terk edilebilip edilmeyeceğini tartışmaya açmıştır. Kadri Bey yerine atanan Mithat Bey de iki memuru 1920 Şubat ayında Hakkâri ve Şitak'a göndermiş ancak karın yolları kapatmasından dolayı memurlar yoldan dönmüştü. Memurların İran yolu ile gitmeleri mümkünse de bunun için para ve tahsisat yoktu. Sınra yakın bölgelerden bilgiler farklı kaynaklardan temin edilebilmekteydi. Bitlis Vali Vekili Vasfi, Diyarbakır Ordu Komutanı Cevdet ve Vali Vekili Faik, Van Valisi Mithat beyler 1920 yılının Mart ayında Dahiliye Nezareti'ne gönderdikleri telgraflarda, İngilizlerin İmadiye, Akra, Dehok ve Revandiz'i boşalttıklarını, bu kazaların mahalli reisler tarafından idare edildiğini, buralara İngilizlerle de görüşülerek idareci göndermek gerektiğini, Arap aşiretlerinin ve ahalisinin Osmanlı idaresinde yaşamak için müracaat ettiklerini bildiriyorlardı.⁵⁷ Ancak bu haberler gerçeği yansıtmıyordu. İngilizler, işgal ettikleri bölgeleri boşaltmak şöyle dursun Hakkâri ve çevresini de işgal etmek için fırsat kolluyorlardı.

Bu tartışmaların olduğu sırada TBMM açılmış, Hakkâri bölgesi ile yakından ilgilenmiş, bölge idari manada Ankara tarafından yönetilmiştir. Devam eden İngiliz tehdidinden dolayı askerî tedbirlerin alınması zorunluluğu ortaya çıkmış, 21 Ekim 1920 tarihli Heyet-i Vekile Kararnamesi ile Nihat Paşa kumandanlığında Musul, Bitlis, Diyarbakır, Mamuratülaziz livaları ve Urfa, Hakkâri sancaklarında Elcezire Cephesi kurulmuştur. İngilizlerin bölgedeki faaliyetleri, Şark Cephesi'ne bağlı olan Hakkâri ve çevresinin Elcezire Cephesi'ne bağlanması gereğini ortaya çıkarmıştır. Öte yandan Kürt aşiretlerinin Ankara Hükûmetine sadakat ve bağlılıklarının güçlendirilmesi ile birlikte yeniden bir askerî teşkilatlanmaya da gidilmesi gerekmiştir. Bunun için Hakkâri bölgesini denetim altında bulunduracak bir komutanlık kuruldu ve müstakil bir liva olan Hakkâri harp mıntıkası ilan edildi.⁵⁸

Asayişin sağlanarak bölgenin kontrol altına alınması için TBMM tarafından 5 Ekim 1921'de altı mıntıkada Umum Müfettişlikler kuruldu. Hakkâri altıncı mıntıkada yer alıyordu. Valiler ve Jandarma komutanları doğrudan doğruya Umum müfettişlerine bağlı hareket edecekti. Umum müfettişlerinin emrinde ise top ve makineli tüfeklerle teçhiz edilmiş her biri yüz mevcutlu beş bölükten oluşan atlı bir jandarma alayı olacaktı. Asayiş olaylarını bastırmakta görevli olan Jandarma kuvveti, Van Vilayeti Jandarma Alayına bağlı olan Van Taburu, Hakkâri Taburu ve Çölemerik Taburundan oluşmaktaydı.⁵⁹

⁵⁶ Kâzım (Karabekir Paşa) Haydar Bey'in bölgeden ayrılması hakkında şu bilgileri veriyor: "Haydar Bey'in Van'dan ayrılmamasını arzu etmekle beraber kendisi harekete karar vermiş ve hareket de etmiş olduğundan, Haydar Bey'i de Bitlis Valisi Mazhar Bey gibi elde tutarak, herhangi bir ihtiyaca karşı hüsn-i istifadeyi muvafık buldum." Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, s. 179.

⁵⁷ BOA. DH. KMS. 57/43.

⁵⁸ BCA. 30-10-0/45-291-4.

⁵⁹ Özgen, "Hakkâri Vilayetinin Sosyo-İktisadi ve Siyasi Yapısı (1923-1960), s. 205.

TBMM bir yandan Batı Cephesi'nde Yunan birlikleri ile mücadele ederek nihai taarruz için hazırlıklarını sürdürürken bir yandan da Musul üzerindeki hakkını devam ettirmek için çalıştı. İngilizlerin Musul'daki işgali henüz kabul edilmiş değildi. Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi'nde Yunanlılara karşı yapılacak genel taarruzdan önce bu meseleyi çözüme kavuşturmak için doğrudan askerî müdahale etme kararı almış ve bu iş için Milis Yarbayı Özdemir Bey'i görevlendirmişti. Özdemir Bey de sınırın diğer tarafındaki aşiretler üzerinde çalışmalar yapmaktaydı. Özdemir Bey, aşiretlerin desteği ile 31 Ağustos 1922'de Derbent'te İngilizleri yenmiş ve Kasım ortalarında Revandiz'e ulaşmıştı.⁶⁰ Özdemir Bey Erkan-ı Harbiye'nin emriyle Hakkâri Sancağı bölgesi ve Revandiz Müfrezesi, Doğu Cephesi Komutanlığı emrine verilmişti. Doğu Cephesi Komutanı Kâzım (Karabekir) Paşa, Özdemir Bey Müfrezesini, Van'da bulunan 8'inci Tümen Komutanlığı'na bağladı, Özdemir Bey'e örtülü ödenekten para verildi. Revandiz'de Özdemir Bey'in kazandığı başarı ve aşiretlerle halk üzerindeki nüfuzu dolayısıyla Misâk-ı Millî sınırları içinde bulunan Musul'un kurtarılması için Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa tarafından 7 Eylül 1922'de Doğu ve Elcezire Cephesi Komutanlıklarıyla, Millî Müdafaa Vekâleti'ne ve İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'ne acele kaydıyla Salihli'den yazılan yazıda şöyle deniyordu:

“Musul bölgesi de Misâk-ı Millî hudutlarımız içinde olduğundan gerekirse silahla kurtarılması kararlaştırılmıştır. Böyle bir zorunluluk halinde Elcezire Cephesi bütün kuvvetiyle Dicle'nin iki tarafından Musul yönünden taarruz edecektir. Doğu Cephesi ise Van, Hakkâri ve İğdır sınır kıtalarından teşkil ve dağ bataryaları ile takviye edilen bir piyade tümeni, bir süvari tugayı, aşiret süvari tümenleri ve yerli halk ile takviye edilerek Özdemir Bey müfrezesi ile birlikte İmadiye-Süleymaniye hattı üzerinden Musul-Kerkük hattına taarruzla görevlendirilecektir.”⁶¹

Mustafa Kemal Paşa, askerî müdahalenin yanında özellikle aşiretlerin Türkiye'nin lehine çevrilmesi konusunda bölgeye bazı mebusları da gönderdi. Bu amaçla, TBMM'nin 6 Mart 1922 tarihli gizli celsesinde, Van Mebusu Haydar Bey, Siirt Mebusu Halil Hulki Efendi, Muş Mebusları Rıza Bey ve İlyas Sami Bey, Diyarbakır Mebusu Zülfi Bey, Siverek Mebusu Abdülğani Bey ve Bitlis Mebusu Sadullah Bey bu vazifeyle görevlendirilmişlerdi. 1922 Mayıs ayında bölgeye varan heyet, aşiretlerle görüşmeler yaparak olası bir askerî harekâta Özdemir Bey kuvvetlerine destek vermelerini sağlayacaktı. Van Mebusu Haydar Bey, civardaki aşiret reislerini görüşmek üzere Van merkeze davet etmiş Siirt, Bitlis ve Muş mebuslarının da bu görüşmeye katılmalarını istemişti. Davete Çalartuş, Avramalı Simo, Doskili Tahir, Ferho, Hırvatalı Kerim, Kiradili İsmail, Cafer ve Kadir ağalar gelmişlerdi. Aşiret reisleri Özdemir Bey Müfrezesine destek vereceklerine söz

⁶⁰ Zekeriya Türkmen, *Musul Meselesi Askerî Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2003, s. 41.

⁶¹ *Türk İstiklal Harbi IV. Cilt, Güney Cephesi*, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2009, s. 305 ve 311; Tarık Ziya Arvas, “Hakkâri Nasturileri (1836-1936)”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Van: 2010.

vermişlerdi. Haydar Bey, Van'da aşiret reisleri ile görüştüktan sonra Deyr civarındaki Karaçıban köyüne giderek burada Simko ile de görüşmüştü. Bu görüşmelerde esas gündem Nesturîlerdi.⁶²

Özdemir Bey'in taarruz planının uygulamaya konulacağı günlerde Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması ve Lozan görüşmelerinin başlaması nedeniyle Hakkâri üzerinden gerçekleştirilecek askerî tedbirlerden vazgeçildi. Lozan'da Britanya heyeti, isteklerini çok ileri götürerek Hakkâri Vilayeti'nden de bir kısım arazinin Irak sınırları içerisine alınmasını istedi. İngiliz heyeti Musul'un yanı sıra Hakkâri Vilayeti'ne bağlı Beytüşşebap, Çölemerik ve Revandiz kasabalarının Nesturî yurdu olarak kendilerine terk edilmesini talep etti.⁶³

Nesturî Meselesi, Birinci Dünya Savaşı yıllarından beri devam eden bir konuydu. 1914-1917 yılları arasında Hakkâri ve İran sınır bölgesindeki Hakkâri Nesturîlerinin büyük kısmı İran'a göç etmişti, İran'da Nesturîlere en önemli desteği Rusya vermişti. Savaş sonunda, 1918 Aralık ayında Ali İhsan Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne gönderdiği raporda, Nesturîler için; Şemdinli, Hakkâri (Çölemerik) ve Gevar dâhil olmak üzere özerk bir yönetim kurulması amacıyla Hıristiyan misyonerler tarafından çalışma yapıldığından bahsediliyordu. Gerçekten de 1919 Ocak'ında Paris Barış Konferansı'nda Nesturîler, Osmanlı idaresindeki eski yerleşim yerlerine yani Hakkâri Sancağı'na dönmek istediklerini belirtmişlerdir. Nesturîlerin aydın kesimi veya Amerika'da yaşayanları ise Urfa'dan Musul'a kadar Hakkâri'nin de içinde bulunduğu bağımsız bir Asuri-Keldani devletinin kurulmasını talep etmişlerdir. Amerika'da kurulan Asuri delegasyonu, eski topraklarında İngiliz mandası altında bir devlet kurmak istediklerini söz konusu konferansa beyan etmişlerdir, fakat bu istekler dikkate alınmamıştır.⁶⁴ İngilizler, kurulacak otonom bir Kürdistan içinde Nesturîlere de yer verilebileceği gibi muğlak ifadelerle meseleyi geçiştirmişlerdir.⁶⁵

Paris Barış Konferansı'ndan Nesturîler lehine bir sonuç çıkmayınca, Nesturîler İngilizlerin desteğiyle bir plan geliştirdiler. Bu plana göre, Urmiyeli ve Hakkâri Nesturîler birlikte hareket ederek kuzeye doğru askeri bir hareket düzenleyecek ve Nesturîler bu şekilde Hakkâri'deki eski topraklarına kavuşacaklardır. Bu proje doğrultusunda hazırlanan 4.000 kişilik kuvvetin başına Nesturî liderlerden Ağa Petros getirilmiştir. Bu kuvvete birkaç İngiliz subayı da yerleştirilmiştir. 1920 baharında harekete geçen bu birlik daha Türk kontrolündeki topraklara girmeden Kürtlerle çatışmaya girmiş, Urmiye ve Hakkâri Nesturîleri arasında ayrılıklar baş göstermiş, her grup eski topraklarına ulaşma isteğiyle birbirinden ayrılmıştır. Urmiyeli Nesturîler kötü hava şartları ve Kürt saldırıları sonucu büyük kayıplar vererek geri çekilerek Musul'a

⁶² Sarı, "Haydar (Vaner) Bey'in I. Meclis'teki Faaliyetleri", s. 91-94.

⁶³ *Musul Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1993, s. 66.

⁶⁴ Engin Korkmaz, "1914-1924 Yılları Arasında Hakkâri'deki Nasturi Olaylarının Sosyo-Politik Analizi", Hasan Kalyoncu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gaziantep: 2021.

⁶⁵ Yonca Anzerlioğlu, *Nasturiler ve 1924 İsyanı*, Ankara: Tamga Yayıncılık, 2000, s. 99.

dönmüş, Hakkâri Nesturîler ise buldukları bölgede Kürt yerleşim yerlerini yağmalayarak yollarına devam etmişlerdir. Ancak bu grup da İngilizlerin etki alanlarındaki Kürt yerleşim alanlarını yağmaladıklarından İngilizlerin desteğini kaybederek geri dönmüşlerdir. Ağa Petros'un büyük diye nitelediği bu projesi birkaç kanlı saldırının ötesine geçmemiş ve başarısız olmuştur.⁶⁶

1922 yılında bölgedeki durum İngilizlerin aleyhine dönmeye başlayınca, Hakkâri'den başlamak üzere aşiret politikalarına Nesturîleri yeniden dahil etmek zorunluluğu hissetmişlerdir. Bu sebeple Lozan'a giderken İngilizler bir adım içeri girmek için plan hazırlamışlardır. İngilizler ve Fransızlar Lozan'da Türk-Irak sınır problemini ekonomik çıkarları doğrultusunda çözmek amacıyla Kürtleri tehdit unsuru olarak öne sürerek Türk-Irak sınırını yeniden gündeme getirmişlerdir. İngilizlerin planına göre; Başkale'nin kuzeyinde Cudi Dağı boyunca uzanan Herakol Dağı'ndan, Tatvan'a, Van Gölü'nün güneyinden Sancak, Zaho ve Bitlis'e kadar uzanan coğrafya Türkiye'nin sınırları dışında kalmalıdır. Türk tarafı bu iddiaları ve İngilizlerin tekliflerini şiddetle reddetmiştir. Musul ve Hakkâri meseleleri Lozan'da çözülemeyince Lahey Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'na havale edilecektir. İngilizler bu süreçte Hakkâri bölgesinde hava tacizlerinde bulunup Nesturîleri isyana teşvik ederek Türk Hükûmeti'nin plebisit taleplerinin uygulanmaması için zemin hazırlayacaktır. Bu amaçla çıkarılan Nesturî isyanı, Hakkâri Valisi Halil Rifat Bey'in 7 Ağustos 1924'te kaçırılmasıyla başlatılmıştır. İngilizler tahrik ve teşvik ettikleri asilere isyan sırasında doğrudan destek vermişlerdir. Türk ordusunun kararlı tutumu sayesinde isyan bir ay içinde bastırılmıştır.⁶⁷

Bu isyanın devam ettiği sırada, 30 Eylül 1924'te Milletler Cemiyeti Bruxelles Hattı olarak da bilinen Musul'u Hakkâri'den ayıran sınırı çizmiş, Milletler Cemiyeti'nin çalışması sonucunda 5 Haziran 1926'da taraflar arasında Ankara Antlaşması imzalanarak bugünkü Türk-Irak hududu tespit edilmiş ve Hakkâri Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kalmıştır.⁶⁸

4. Hakkâri Mebusları ve Hakkâri'den Millî Mücadele'ye Destek Mesajları

Amasya Mülakatı'ndan sonra başlayan 1919 seçimleri, işgal edilmiş olan vilayetler dışında uygulandı. 3 Aralık 1919'da Van mebusluğuna eski vali Haydar Bey, Bitlis Mektubi Mümeyyizi Hakkı Bey ve Hakkâri eski mebusu Münib Beyler seçildi. Hakkâri Sancağı'nda ise mebusluğa Bitlis eski Valisi Mazhar Bey ve Van eski Mebusu Asaf Bey seçildi.⁶⁹ İstanbul'un işgal edilmesi üzerine Meclis-i Mebusan dağılınca yeniden seçimler

⁶⁶ Suat Akgül, *Musul Sorunu ve Nasturi İsyanı*, Ankara: Berikan Yayınları, 2001, s. 82-83; Mim Kemal Öke, *Musul Kürdistan Sorunu 1918-1926*, İstanbul: İrfan Yayınları, t.y., s. 272.

⁶⁷ Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1972, s. 28-63; Levent Ayabakan, *Kürt-İngiliz İlişkileri (1918-1925)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya: 2016, s. 264.

⁶⁸ Levent Ayabakan, "Kürt-Nasturi İlişkileri ve Ağa Petros'un "Özerk Asuri Devleti Projesi" (1919-1923)", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1/1 (2015), s. 53; Arvas, "Hakkâri Nasturileri (1836-1936)"; Yaşar Kaplan, "Hakkâri'de Nesturî Patrikliğinin Son Dönemi (1876-1915)", *Milel ve Nihal*, XVII/2 (2020), s. 249-280.

⁶⁹ BOA. DH.İ. UM. EK. 118/35; DH.İ. UM. EK. 116/24.

yapılmış, Ankara’da toplanacak meclis için Hakkâri’de de adaylar belirlenmiştir. Birinci Devre TBMM için Hakkâri’den 5 mebus seçilmişti, bunların 4’ü Ankara’ya gelmedi ve bir mebus Osmanlı Meclis-i Mebusanı’ndan geldi. Seyyid Taha Efendi, Ömer Efendi, Seyyid Muslihiddin Efendi TBMM için seçtikleri Hakkâri mebusluğundan istifa etmişlerdi. İbrahim Arvas da Meclise katılmadan istifa etmişse de onun durumu diğerlerinden farklıydı. Mebusan Meclisi’nde Hakkâri milletvekili olan Mazhar Müfit (Kansu) Bey ise 1 Mayıs 1920’de Ankara’ya gelerek Meclis çalışmalarına katılmıştır. TBMM’de Hakkâri, Mazhar Müfit Bey ve Mehmet Tufan Bey (Ülker) ile temsil edilmiştir.⁷⁰

TBMM’de Hakkâri mebuslarından olan İbrahim Arvas, Hamidiye Alaylarında görevli Şeyh Hamit Paşa’nın oğludur, Birinci Dünya Savaşı esnasında ailesi ile birlikte Musul’a göç etmiş ve burada Duhok kasabasında nüfus memuru ve tahrirat kâtibi olarak görev yapmıştır. Rusların çekilmesinden sonra ailesi ile birlikte Van’a dönmüş, Millî Mücadele yıllarında Müdafaa-i Hukuk çalışmalarını yakından takip edip desteklemiş ve ilk Meclis’e Hakkâri mebusu olarak seçilmiştir. Ancak, o zamanın Van Valisi Kadri Bey’in ısrar ve arzusu üzerine, Van Vilayeti için idaresi büyük bir yük olan Şemdinan Kazası’na kaymakam olarak tayin edilmiştir. Vali Kadri Bey’in ifadesi ile, “İşittiğime göre merhum babanız (Şeyh Hamid Paşa), bölgenin vatanperverlerinden biridir. Eğer siz razı olmazsanız, biz Şemdinan’ı İngilizlere terk ederiz, sen de oraya gitmekten kurtulursun” demesi üzerine, İbrahim Bey; “Bir karış toprağımızı bile düşmana terk etmeye razı değilim. Çok sıkıntı çekeceğimi biliyorum, fakat memnuniyetle gideceğim” şeklinde cevap vermiştir. Dolayısı ile İbrahim Bey mebusluğu bırakarak kaymakamlığı kabul etmiştir. Şemdinan’da 3 yıl kaymakamlık yapan İbrahim Bey, birçok defa ölümle karşı karşıya kalmış, asayiş ve vergi düzenini tesis etmiş, İngilizlerin propagandalarına rağmen bölgede hükûmetin nüfuzunu sağlamıştır.⁷¹ Bu görevden sonra, 3. ve 4. Dönemler Hakkâri 2, 5, 6 ve 7. Dönemlerde de Van milletvekili olarak TBMM’de görev yapmıştır.⁷²

Diğer bir Hakkâri Mebusu Mazhar Müfit Bey, Sivas Kongresi’nde de Hakkâri temsilcisi olarak bulunmuş ve Heyeti Temsiliye’ye üye seçilmiştir. 1919 seçimlerinde Hakkâri’den Mebusan Meclisi’ne girmiş, meclis çalışmalarına 17 Şubat 1920’de katılabiliştir. 18 Şubat 1920’de Meclis-i Mebusan Riyaseti’ne bir tahrir vererek, memleketin geleceği olan çocukları yetiştiren muallim ve muallimelerin maaş alamamalarının sebebinin açıklanmasını istemiştir. Umur-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdürü tarafından Meclis-i Mebusan’da yapılan açıklamada maalesef gelirlerin çok düşük olduğu ve nahiye teşkilatlarının henüz tamamlanmadığı ifade edilecektir.⁷³

⁷⁰ *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM. I. Dönem (1919-1923)*, C. 3, I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri, Yayına Hazırlayan: Fahri Çoker, Ankara, 1994, s. 460-463; *TBMM Albümü (1920-2010)*, C. 1, (1920-1950), Ankara: 2010, s. 32.

⁷¹ BCA. 030.10/41.245.8.

⁷² Sebahattin Şimşir, “ Hakkâri Milletvekili İbrahim Arvas’ın Faaliyetleri ve Hakkâri İle Bölgenin Meselelerine Dair Tespitleri”, *Cumhuriyet Devrinin Bir Serhat Vilayeti Hakkâri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (2-4 Mayıs 2019)*, Yayına Hazırlayan: Selcan Koçaslan, Ankara: 2020, s. 1047-1065.

⁷³ BOA. DH. UMVM. 68/8.

Mazhar Müfit Bey, İstanbul'un işgalinden sonra Ankara'ya gelerek 1 Mayıs 1920'de TBMM'de Hakkâri'yi temsil etmiştir. Hakkâri mebusu olarak Mecliste, Milli Savunma, Bütçe, Bayındırlık, İçişleri ve Dışişleri Komisyonlarında ve Memurin Muhakematı Tetkik Kurulu'nda çalışmıştır. Mazhar Müfit Bey'in 8 önergesinden ilki Hakkâri Mebusu Tufan Bey ile birlikte 4 Aralık 1920'de verdiği önergedir. Önergede; "Müteaddit defalar istilâyâ uğrayarak haneleri tahrip ve ihrak edilmiş ve muhacereti dolayısıyla envai sefalet ve zaruret görmüş, memleketten memlekete dolaşarak bu kere memleketerine avdet etmiş olan Hakkâri ahalisinin meva ve meskenleri olmadığı gibi hayvanat ve alât ve edevat-ı ziraiye ve tohum tedarik edecek derecede kudret-i maliyeleri bulunmadığından temin-i maişet ve zeriya için öteberiye ve hatta İran'a nakl-i hane etmek mecburiyetinde olduklarından meva ve meskenlerinin inşa ve imarı, masarıftan şimdilik sarfınazar, yalnız tohum ve hayvan ve alât ve edevatı ziraiyelerini temin ve tedarike medar olmak üzere Vilâyât-ı Müstevliye için İktisat vekâletince bütçeye dâhil edilen mebalîğden Hakkâri livası için de altı bin liranın ifraz ve itası" talep ediliyordu. Bu önerge kabul edilerek İktisat Vekâleti'ne havale olunmuştur.⁷⁴ 24 Eylül 1921'de Başkomutanlık emri ile kurulan Yozgat İstiklâl Mahkemesi üyeliğine seçilen Mazhar Müfit Bey, mahkemenin faaliyeti 23 Temmuz 1922'de sona erince Meclise dönmüştür. Mazhar Müfit (Kansu) Bey'e göre, memleketin saadet geleceği, senelerden beri efendiliği ehil olmayanlar tarafından gasp edilen muhterem köylümüzün efendiliğini kendisine iade ile hakkına hürmet etmeye ve idare işlerini onlara verecek yani halka doğru gidecek, idarenin tesisi için tanzimi gerekli kanunların süratle çıkarılarak uygulanmasına bağlıdır.⁷⁵

Hakkâri mebuslarından Mehmet Tufan (Ülker) Bey, 8 Ekim 1911'de Hakkâri Bidayet Mahkemesi Aza Mülazımı olmuş, Birinci Dünya Savaşı'nda topladığı 500 kadar gönüllü kuvvetinin başında Van Jandarma Birlikleri ile İran sınırındaki muharebelere katılmıştır. 28 Ağustos 1915'te Siirt, 15 Mart 1916'da Mardin Bidayet Mahkemelerinde Aza Mülâzımlığı yapmış, Van'ın kurtuluşundan sonra 16 Kasım 1918'de Van İstinaf Mahkemesi Aza Mülâzımlığı'na atanmıştır. Bu görevde iken TBMM'nin Birinci Dönemi için yapılan seçimde Hakkâri mebusu seçilmiş ve 21 Eylül 1920'de Meclise katılmıştır.⁷⁶

Hakkâri Mebusu Tufan (Ülker) Bey'e göre memleketin gelecekte güçlü olması, halkın ihtiyaçlarını temin edecek şekilde meşruti devlet teşkilatının icra ve ıslahına, mütehasıs mütefennin ve müstakim memurların istihdamına, şeri hükümlerin ve anayasanın uygulanarak halk davalarının süratle neticelendirilmesine, milletin cidden muhtaç olduğu maarif nurunun köylere kadar yaygınlaştırılmasıyla, ilim ve fen mekteplerinin

⁷⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 6, s. 189-190; Fadime Tosik Dinç, "I. ve II. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Hakkâri Milletvekilleri ve Faaliyetleri (1920-1927)", *Cumhuriyet Devrinin Bir Serhat Vilayeti Hakkâri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (2-4 Mayıs 2019)*, Yayına Hazırlayan: Selcan Koçaslan, Ankara: 2020, s. 1124-1125.

⁷⁵ *İlk Meclis Anketi: Birinci Dönem TBMM Üyelerinin Gelecekte Bekledikleri*, Yayıma Hazırlayan: Cihangir Gündoğdu, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2004, s. 186.

⁷⁶ *TBMM Albümü (1920-2010)*, C. 1 (1920-1950), Ankara: 2010, s. 32.

çoğaltılmasına, iktisadi hayatımızın milleti ezecek şekilde değil çağdaş ve memlekete uygulanabilecek tarzda buhar ve makine kuvvetiyle donatılmasına, banka, şirket ve fabrikaların kurulmasıyla, ihracatımızı ve askeri nakliyemizi temin için şose ve demiryollarının inşasına ve garptan ziyade şark milletleriyle olan iktisadi, siyasi ve maddi ilişkilerimizin takviyesine ve milletin varlığının suiistimal edilmemesine bağlıdır.⁷⁷

TBMM hükûmetleri yanında yer alan Hakkâri mebusları bir bakıma seçim bölgelerinin de duygularına tercüman oluyorlardı. Hakkâri aşiretleri Ankara merkezli gelişmeleri takip etmişler ve düşüncelerini meclisle paylaşmışlardır. 12 Mart 1921’de sona eren Londra Konferansı sırasında Kürdistan meselesi gündeme geldiğinde Hakkâri seyitleri ve eşrafiyla Çölemerik, Gevaş, Gerdi, Şitab, Şunlu, Havamur aşiretleri reisleri tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne bir telgraf çekilerek, Bekir Sami Bey ve arkadaşlarından başka kimsenin kendileri adına söz söylemek yetkisi olmadığı belirtilmiş, şu düşüncelerinin Londra’da bulunan diğer devletler temsilcilerine iletilmesi istenmiştir:

“Bugünkü ajanslarda Londra Konferansı’nda bir Kürdistan meselesi mevzu bahs olunduğunu gördük, cümlemiz Müslümanız ve bu itibarla biriz. Ayrılık gayrılık efkârı bizden uzaktır. Mebuslarımız Büyük Millet Meclisi’nde olup namımıza salahiyyetname ile idare-i umur ettikleri gibi milletimizi Londra Konferansı’nda ancak Büyük Millet Meclisi’nin murahasaları temsil edebilir. Bir de bilakayd ü şart millî emellerimize uygun surette idare-i hükûmet eden Büyük Millet Meclisi’ne tabiyiz.”⁷⁸

Sakarya Zaferi üzerine, 22 Eylül 1921’de Hakkâri Sancağı ahalisi adına Başkale’den Belediye Reis Vekili Nevruz Efendi Ankara’ya gönderdiği telgrafta orduya şöyle hitap ediyordu:

“Şanlı kahraman ordumuz, mert oğlu mert kahraman Müslüman Türk evladı, İslam’ın ve İslamiyet’in mert ve yiğit bekçisi, Şark’taki Kürt din kardeşin, sana yalvararak diyor ki: Dinimizi, namusumuzu, istiklalimizi, hürriyetimizi ve mukaddes topraklarımızı elimizden almak, İslamiyet’i boğmak isteyen namert düşmana karşı, merdane sebat ve mukavemet ettiğini işittikçe, bizler Hak’tan sana zafer diliyoruz. Allah’ın inayeti, Peygamberin ruhaniyeti seninledir... Yürü. Kuran-ı Kerimi yeryüzünden kaldırmak isteyenleri kahretmeye yürü. Yürü ey İslam’ın gözbebeği şanlı ordumuz.”⁷⁹

⁷⁷ İlk Meclis Anketi: Birinci Dönem TBMM Üyelerinin Gelecekte Bekledikleri, s. 187.

⁷⁸ Gaye-i Milliye (Sivas), 15 Mart 1921, Yıl: 1, Sayı: 10.

⁷⁹ Hakimiyet-i Milliye, 24 Eylül 1337/1921, No: 302

Millî Mücadele sırasında gösterdikleri fedakârlıklardan dolayı TBMM tarafından İstiklal Madalyası ile taltif edilen Hakkârililer ve taltif sebepleri aşağıdaki listede verilmiştir:⁸⁰

İsmi	Şerit Rengi	Neden Verildiği
Tufan Bey Hakkâri Mebusu	Yeşil	Türkiye Büyük Millet Meclisi birinci devre-i intihabiye azasından olup dava-yı muhik-i meşruumuzu ihzar ve müdafaa eylediğinden
Mazhar Müfid Bey Hakkâri Mebusu	Kırmızı Yeşil	Dava-yı muhik-i meşruumuzu ihzar ve müdafaa eylediğinden. İstiklal Mahkemeleri azalarının kırmızı-yeşil istiklal madalyasıyla taltifi hakkında Heyet-i Umumiyenin 22/04/341 tarihinde münakid 109'uncu içtimanın üçüncü celsesinde müttehaz karara tevfikan tebdilen kırmızı-yeşil kurdela istiklal madalyası i'ta kılınmıştır. 10/05/341
Asaf Bey Hakkâri Mebusu	Kırmızı/Beyaz	Mücadele-i Milliye esnasında fedakarane hizmeti mesbuk olmasından dolayı

5. Sonuç

Hakkâri ve çevresi hem Birinci Dünya Savaşı sırasında hem de 1926 yılına kadar devam eden süreçte iki büyük tehlike yaşamıştır. Bunlardan ilki savaş sırasındaki Rus işgali ve ilhak teşebbüsü, ikincisi ise savaştan sonra İngiltere'nin Musul politikalarının bir parçası olan Nesturî Devleti kurma teşebbüsleridir. Birincisi, Rusya'nın savaştan çekilmesiyle sona ermiş, ikincisi ise hem Osmanlı Hükûmeti'ni hem de Ankara Hükûmeti'ni uzun yıllar uğraştırmıştır. Millî Mücadele yıllarında Hakkâri'deki gelişmeler, Musul Sorunu çerçevesinde yaşanmıştır diyebiliriz. Bu yüzden Hakkâri'yi Musul gelişmelerinden ayrı ele almak da pek mümkün değildir. Van ve Musul merkezli Osmanlı yönetimi 1920 yılına kadar bölgedeki aşiretler etrafında birleştirici bir rol üstlenmişlerdir. Aynı politika Anadolu'ya Sivas Kongresi'nden sonra hâkim olan Mustafa Kemal Paşa yönetimindeki Heyet-i Temsiliye tarafından da devam ettirilmiştir. Bölgedeki aşiretler uluslararası gelişmeler hakkında sık sık bilgilendirilerek, kuzeyde Ermenistan, güneyde Nesturî Devleti kurulması tehlikesinden bahsedilmiştir. Bu uyarılar ve bölgeye atanan valiler aracılığı ile dini ve siyasi temsilciler Osmanlı birliği etrafında toplanmanın kendi çıkarlarına uygun olduğunu görmüşlerdir. Meclislere seçilen mebuslar da daha çok uzun yıllar bu bölgede görev yapmış, bölgeyi her yönü ile tanıyan bürokratlardan olmuştur.

⁸⁰ TBMM Kütüphane ve Dokümantasyon Dairesi Başkanlığı Arşivi, İstiklal Madalyaları/https://apps.tbmm.gov.tr/arsiv_dis_kullanici/ARSIV_MADALYalist.php?cmd=search&t=ARSIV_MADALYA&psearch=Hakkâri&psearchtype=OR. Erişim Tarihi: 19.12.2022.

Kaynaklar / References

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA.)

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

BOA. BEO. (Babıali Evrak Odası Evrakı)

BOA. DH. İ. UM. (Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı)

BOA. DH. KMS. (Dahiliye Nezareti Dahiliye Kalem-i Mahsus Evrakı)

BOA. DH. ŞFR. (Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı)

BOA. DH. UMVM. (Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilâyât Müdürlüğü Evrakı)

BOA. İ. DUİT. (İrade Dosya Usulü)

Sürelî Yayınlar

Gaye-i Milliye (Sivas).

Hakimiyet-i Milliye.

TBMM Zabıt Cerideleri.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akgül, Suat. *Musul Sorunu ve Nasturi İsyanı*, Ankara: Berikan Yayınları, 2001.

Alaeddinoğlu, Faruk. "Hakkâri'de Nüfus ve Yerleşme", *Hakkâri*, Editör: Mehmet Top, Hakkâri: Hakkâri Valiliği Yayınları, 2010.

Alıklıç, Dündar. "Hakkâri Tarihi", *Hakkâri*, Editör: Mehmet Top, Hakkâri: Hakkâri Valiliği Yayınları, 2010.

Anzerlioğlu, Yonca. *Nasturiler ve 1924 İsyanı*, Ankara: Tamga Yayıncılık, 2000.

Arvas, Tarık Ziya. "Hakkâri Nasturileri (1836-1936)", Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van: 2010.

Ayabakan, Levent. "Kürt-Nasturi İlişkileri ve Ağa Petros'un "Özerk Asuri Devleti Projesi" (1919-1923)", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, I/1 (2015), s. 49-76.

Ayabakan, Levent. *Kürt-İngiliz İlişkileri (1918-1925)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya: 2016.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi (1914-1918), C. 3, 2'nci Kısım, Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları: 2002.

Engin Korkmaz, "1914-1924 Yılları Arasında Hakkâri'deki Nasturi Olaylarının Sosyo-Politik Analizi", Hasan Kalyoncu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gaziantep: 2021.

Hallı, Reşat. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1972.

- İlk Meclis Anketi: Birinci Dönem TBMM Üyelerinin Gelecekte Bekledikleri*, Yayına Hazırlayan: Cihangir Gündoğdu, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2004.
- Kaplan, Yaşar. "Hakkâri'de Nestûri Patrikliğinin Son Dönemi (1876-1915)", *Milel ve Nihal*, XVII/2 (2020), s. 249-280.
- Karabekir, Kâzım. *İstiklal Harbimiz*, C. 1, Yayına Hazırlayan: Ziver Öktem, İstanbul: 2008.
- Karpat, Kemal H.. *Osmanlı Nüfusu*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Lazarev, M. S.. *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)*, Rusça'dan Çeviren: Mehmet Demir, Ankara, t.y..
- Musul Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1993.
- Musul Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşımı*, İstanbul: MED Yayınları, 1991.
- Öke, Mim Kemal. *Musul Kürdistan Sorunu 1918-1926*, İstanbul: İrfan Yayınları, t.y..
- Öke, Mim Kemal. *İngiliz Ajanı Binbaşı E. W. C. Noel'in "Kürdistan Misyonu" (1919)*, İstanbul: 1992.
- Özgen, Özden. "Cumhuriyet Döneminde Hakkâri'de Sağlık (1923-1960)", *AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 2018, IV/1, s. 37-55.
- Özgen, Özden. "Cumhuriyet Öncesi Hakkâri'de Eğitim", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, X/23 (Mart 2018), s. 27-47.
- Özgen, Özden. "Hakkâri Vilayeti'nin Sosyo-İktisadi ve Siyasi Yapısı (1923-1960)", Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uşak, 2016.
- Sabis, Ali İhsan. *İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, C. V, İstanbul: 1993.
- Sadıkoğlu, Beyda, Doğan, Mesut. "Hakkâri İlinde Cumhuriyet'ten Günümüze Eğitim Fonksiyonunun Gelişimi", *Journal of Awareness*, V/3 (2020), s. 449-462.
- Sadıkoğlu, Beyda. "Hakkâri İlinin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: 2021.
- Sakin, Orhan. *Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu*, İstanbul: Ekim Yayınları, 2008.
- Sarı, Mustafa. "Haydar (Vaner) Bey'in I. Meclis'teki Faaliyetleri", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, V/TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı, 2020, s. 74-106.
- Şimşir, Sebahattin. "Hakkâri Milletvekili İbrahim Arvas'ın Faaliyetleri ve Hakkâri İle Bölgenin Meselelerine Dair Tespitleri", *Cumhuriyet Devrinin Bir Serhat Vilayeti Hakkâri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (2-4 Mayıs 2019)*, Yayına Hazırlayan: Selcan Koçaslan, Ankara, 2020, s. 1047-1065.
- TBMM Albümü (1920-2010)*, C. 1 (1920-1950), Ankara: 2010.
- TDV İslam Ansiklopedisi. Metin Tuncel. C. 15. İstanbul: 1997.
- Tosik Dinç, Fadime. "I. ve II. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Hakkâri Milletvekilleri Ve Faaliyetleri (1920-1927)", *Cumhuriyet Devrinin Bir Serhat Vilayeti Hakkâri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (2-4 Mayıs 2019)*, Yayına Hazırlayan: Selcan Koçaslan, Ankara: 2020, s. 1101-1136.

Türk İstiklal Harbi IV. Cilt, Güney Cephesi, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2009.

Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM. I. Dönem (1919-1923), C. 3, I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri, Yayına Hazırlayan: Fahri Çoker, Ankara: 1994.

Türkmen, Zekeriya. *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2003.

İnternet Kaynakları

TBMM Kütüphane ve Dokümantasyon Dairesi Başkanlığı Arşivi, İstiklal Madalyaları/
https://apps.tbmm.gov.tr/arsiv_dis_kullanici/ARSIV_MADALYAlist.php?cmd=search&t=ARSIV_MADALYA&psearch=Hakkâri&psearchtype=OR. Erişim Tarihi: 19.12.2022.

Yazar Hakkında / About Author

Prof. Dr. Haluk SELVİ | Sakarya Üniversitesi |

hselvi[at]sakarya.edu.tr | ORCID: 0000-0003-3669-8378

1971 Yozgat/Sorgun doğumlu Haluk Selvi, 1992'de Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun olmuştur. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanında yüksek lisansını, "Birinci TBMM'de Celaleddin Arif Bey" başlıklı tezi savunarak tamamlamıştır. 1998 yılında "Millî Mücadelede Erzurum (1918-1923)" başlıklı teziyle, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden doktor unvanını almıştır. 2005'te doçent, 2010 yılında profesör olmuştur. 1994-1998 yılları arasında Celal Bayar Üniversitesi'nde öğretim elemanı olarak çalışmıştır. Selvi, 2002-2019 yılları arasında Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Müdürlüğü görevini yürütmüştür. 1999'dan bu yana Sakarya Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesidir. 2016 yılında seçildiği Türk Tarih Kurumu Bilim Kurulu üyeliği halen devam etmektedir. Selvi'nin Millî Mücadele Tarihi ve Türk-Ermeni ilişkileri ile ilgili yayımlanmış bazı çalışmaları şunlardır: Millî Mücadelede Erzurum (Ankara 2000), Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan'a Ermeni Sorunu (Sakarya 2003). İşgal ve Protesto: İzmir'in İşgali ile İlgili Protesto Telgrafları (Sakarya 2006). Bir Ermeni Komitecinin İtirafı (İstanbul 2010). Ermeni Komitacıların Gizli Mektupları (İstanbul 2011). Millî Mücadelede İlk İşgaller İlk Direnişler (İstanbul 2009). Sultana Suikast (İstanbul 2013). Sorularla Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (İstanbul 2015). Millî Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Destek ve Tebrik Telgrafları (TBMM Yayınları, Anlara 2020). Bin Yıllık Maziden Geleceğe Bakış: Türk-Ermeni İlişkileri (Ankara 2023).

Prof. Dr. Haluk SELVİ | Sakarya University |

hselvi[at]sakarya.edu.tr | ORCID: 0000-0003-3669-8378

Haluk Selvi, was born in 1971 in Yozgat/Sorgun, graduated from the Department of History at Atatürk University, The Faculty of Arts and Sciences in 1992. He completed his master's degree in the History at the same university in 1994, defending the thesis titled "Djelaeddin Arif Bey At First TBMM". In 1998, he received his Ph.D from Atatürk University, Department of History with the thesis titled "Erzurum in the National Struggle (1918-1923)". He became an associate professor of history in 2005 and a professor in the same field in 2010. Between 1994 and 1998, he worked as an academic staff member at Celal Bayar University. He was the director of the Sakarya Üniversitesi Turks-Armenians Relations Research Center (SATAMER) between 2002 and 2019. He has been a faculty member of Sakarya University since 1999. Elected in 2016, he is still a member of the Scientific Board of the Turkish Historical Society. Some of Haluk Selvi's published works on the History of the National Struggle and Turkish-Armenian relations are as follows: Erzurum in the National Struggle (Ankara 2000), The Armenian Problem from the First World War to Lausanne (Sakarya 2003). Occupation and Protest: Telegrams of Protest against the Occupation of Izmir (Sakarya 2006). Confessions of an Armenian Comitant (İstanbul 2010). Secret Letters of Armenian Comitants (İstanbul 2011). First Occupations and First Resistance in the National Struggle (İstanbul 2009). Assassination of the Sultan (İstanbul 2013). Sorularla Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (İstanbul 2015). History of the Republic of Türkiye with Questions (İstanbul 2015). Support and Greeting Telegrams Sent from Anatolia to the Grand National Assembly of Türkiye During the National Struggle (TBMM Publication, Ankara 2020). From a Thousand Years of History to the Future: Turkish-Armenian Relations (Ankara 2023).